

SOCIÁLNA FILOZOFIA

(Metodický list k výučbe vybraných filozofických tém cez problémy)

Vypracoval: doc. PhDr. Branislav Malík, CSc.

Typ školy: gymnázium so štvorročným a päťročným vzdelávacím programom

Ročník: 3. alebo 4. ročník gymnázií a iných stredných škôl

Vzdelávacia oblasť: Človek a spoločnosť

Vyučovaci predmet: občianska náuka/seminár z občianskej náuky (pre maturantov)

Tematická oblasť: SOCIÁLNA FILOZOFIA

Súvislosť s inovovaným ŠVP: Občianska náuka → **Čo je filozofia a k čomu je dobrá** → Filozofické disciplíny → **Obsahový štandard: Sociálna filozofia a problémové okruhy, ktorými sa zaoberá**

Hodinová dotácia:

Ambíciou predkladaného textu je predstaviť uvedenú tému v podobe, ktorá by bola k jeho čitateľovi, resp. používateľovi čo „najpriateľskejšia“. Domnievame sa totiž, že pokiaľ jej porozumie učiteľ, bude ju schopný prispôbiť akémukoľvek časovému limitu, keďže téma je využiteľná nielen v tematickej oblasti - čo je filozofia a k čomu je dobrá, ale aj v tematických oblastiach: občan a spoločnosť, prípadne občan a štát, kde nemusí byť prezentovaná v celej jej šírke, takže jej bude postačovať aj kratšia časová dotácia.

Vysvetlenie k obsahu:

Ťažisko uvedeného metodického listu spočíva v ozrejmnení obsahovej náplne témy a zmyslu jej zaradenia do kontextu predmetu OBN. Jeho primárnym cieľom je teda čiastočne nahradiť absentujúcu učebnicu. Riešenie iných dôležitých otázok, akými sú návrh štruktúra hodiny, voľba didaktických prostriedkov a vyučovacích metód, prípadne spôsob navodenia spätnej väzby, ponechávame v kompetencii učiteľa ON a na jeho učiteľskú tvorivosť.

Výchovný cieľ:

Ambíciou autora predkladaného textu bolo text exponovať a vypointovať tak, aby bol akceptovateľný aj ako príspevok k výchove žiakov k demokratickému občianstvu.

Edukačný cieľ:

A) Kognitívne ciele viazané k danému tematickému celku:

Veľmi často sa v súvislosti s človekom vyzdvihujú jeho rôzne exkluzívne vlastnosti, schopnosti a dispozície, ktoré majú vyjadriť jeho kvalitatívnu odlišnosť od iných živých bytostí. Medzi nimi sa veľmi často spomína aj jeho obzvlášť vyvinutý zmysel pre krásu,

harmóniu, ale najmä zmysel pre spravodlivosť. Pocit sociálnej nespravodlivosti je aj jedným z najčastejších zdrojov životného diskomfortu človeka, ktorý vyvoláva nielen negatívnu emocionálnu odozvu, ale podľa viacerých výskumov sa, napr. prostredníctvom svojich somatizácií, stáva aj reálnou príčinou mortality populácie, kde je takýto životný pocit prítomný. Napríklad výsledky výskumu zverejnené v roku 2008 v záverečnej správe „*Closing the gap in a generation – health equity through action on the social determinants of health*“ Komisie pre sociálne determinanty zdravia, ktorá bola ustanovená pri Svetovej zdravotníckej organizácii, uvedenú súvislosť potvrdili.

(http://whqlibdoc.who.int/publications/2008/9789241563703_eng.pdf?ua=1)

Doslova sa tu uvádza, že „sociálna nespravodlivosť zabíja“. Na základe uvedených zistení komisia navrhla určité odporúčania. Medzi iným, vyzýva tiež k zavedeniu opatrení zmierňujúcich nespravodlivé rozloženie moci, peňazí a iných zdrojov. Majetkové nerovnosti sú dnes vnímané ako veľmi citlivé, nakoľko spoločenský status človeka sa odvíja výlučne od monetárnych faktorov. Nedostatok peňazí je v uvedených podmienkach vnímaný ako osobný deficit, a preto úzko súvisí tiež s aktom uznania, resp. neuznania.

Snaha eliminovať sociálnu nespravodlivosť naráža na mnohé komplikujúce okolnosti. K najzávažnejším z nich patrí predovšetkým to, že mnohé z uvedených nerovností, diskriminačných praktík a aktov nespravodlivosti, ktoré na človeka pôsobia stresujúco, nemajú svoje príčiny v zmýšľaní a konaní individuálnych sociálnych aktérov, ale majú štrukturálne, resp. systémové pozadie. V ich pozadí nie sú identifikovateľní konkrétni pôvodcovia uvedených nepravostí, ale ich zdroje sú neosobnej povahy. Preto je pri ich eliminovaní (napríklad aj v rámci občianskej angažovanosti) potrebná aj znalosť spoločnosti a jej inštitúcií. Aj to je dôvod, prečo boli do inovovaného ŠVP (iŠVP) OBN zaradené aj určité poznatky z arzenálu sociológie a sociálnej filozofie.

Zaradením problematiky sociálnej filozofie do iŠVP OBN sa sledovali tri dominantné ciele:

1. Ukázať, čím sa filozofický prístup k ľudskému svetu (spoločnosti, kultúre, ľudským dejinám) líši od vedeckého prístupu, a tak poukázať aj na špecifikum filozofie ako takej.
2. Otvoriť problematiku sociálnej spravodlivosti, ktorá je uholným kameňom demokracie a poukázať na jej kľúčové aspekty.
3. Treťou kľúčovou témou sociálnej filozofie, majúcou presah k výchove k demokratickému občianstvu, je problematika vzťahu indivídua, resp. indivíduí k spoločenskému celku. Niekedy je uvedený vzťah vnímaný ako problematický či ako dilematický a býva vyjadrovaný ako dilema individualizmus verzus holizmus. V jej prípade nejde len o akademický problém, ale aj problém s výraznými sociálno-politickými konzekvenciami.

Primárnym cieľom zaradenia problematiky sociálnej filozofie do iŠVP OBN nie je teda oboznámiť študentov s jej predmetným zameraním, metódami a pod. (t. j. prezentovať ju ako tému samu osebe), ale použiť ju ako prostriedok k ozrejmieniu troch vyššie uvedených cieľov, resp. úloh.

B) Afektívne ciele viazané k danému tematickému celku:

Pestovať, resp. posilniť zmysel žiakov pre (sociálnu) spravodlivosť

C) Psychomotorické ciele viazané k danému tematickému celku:

Rozvoj občianskych kompetencií

PREDMET SOCIÁLNEJ FILOZOFIE

Je nepochybné, že problematika pospolitého života bola vo filozofii prítomná už od jej počiatkov. To však neznamená, že v nej vystupovala ako svojbytná téma. Samostatnou sférou filozofickej reflexie sa stáva až pomerne neskoro. Spoločnosť bola napríklad veľmi dlhé obdobie vnímaná nie ako samostatná téma, ale ako súčasť komplexnejšie poňatého kozmického či božieho poriadku. Dovtedy sa tiež uvedená problematika rozvíjala len ako súčasť jednotlivých filozofických disciplín (ontológie, filozofie dejín a pod.). Ako téma sama osebe, pokrývaná svojbytnou filozofickou disciplínou, nebola ešte emancipovaná.

Do systematiky filozofických disciplín nebýva jednotne zaradovaná a to, čo je tradične vnímané ako jej obsah, býva tiež označované rozličnými názvami. Uvedená problematika nefiguruje len pod názvom sociálna filozofia, ale veľmi často vystupuje aj pod názvom "politická filozofia", "filozofia práva", "filozofia morálky". V prípade niektorých autorov však nie sú uvedené disciplíny vnímané ako synonymné názvy pre sociálnu filozofiu, ale ako jej subdisciplíny.

Spoločnosť je v súčasnosti nielen predmetom záujmu filozofie, ale aj viacerých vedných disciplín. Vo vzťahu k vedeckému skúmaniu spoločnosti teda neplatí tradičný scenár, ktorý sa vo vzťahu k iným oblastiam filozofického záujmu realizoval už viackrát v minulosti. To znamená, že určitá problematika sa pod ochrannými krídlami filozofie rozvíja len dovtedy, pokiaľ sa od filozofie neemancipuje ako samostatná oblasť vedeckého bádania. Sociálna filozofia dnes existuje a rozvíja sa súbežne so špeciálno-vednými tematizáciami spoločnosti.

Filozofia veľmi dlhú dobu vychádzala zo štyroch základných premís, ktoré boli definitívne sproblematizované a oslabené až súčasným filozofickým myslením:

1. Filozofia sa pomerne dlhé obdobie považovala za výsledok racionálnej reflexie. K slovu sa dostáva tam, kde človek uplatní schopnosť silou svojho intelektu prehliadnúť vonkajšiu, povrchovú, zmyslami dostupnú a hre náhod vystavenú vrstvu skutočnosti, javiacu sa bežnému vedomiu ako kaleidoskop jedinečných udalostí a jednotlivých, na seba neredukovateľných vecí. Nahliadne na v ich hĺbke vnorený nemenný základ, ktorý nie je prístupný ľudskému zraku, ale je uchopiteľný až „očami ducha“ (duchovným zrakom). Ak podľa antických mysliteľov týmto nárokom zodpovedal len svet kozmických telies, ktorých dráhy a pohyby sa dali elegantne vyjadriť jazykom matematiky a geometrie, podľa Hegela už nielen kozmos, ale i dejiny a spoločnosť sú podriadené určitým racionálnym princípom. Dejiny sa v jeho chápaní menia v históriu až vtedy, ak prestanú byť vnímané len ako súbor záznamov o minulom (minulosti) a vstupuje do nich úsilie o pochopenie ich zákonitosti, nevyhnutnosti a ich zmyslu. Ak napríklad ešte Descartes vylučoval dejiny ako záležitosť obyčajnej pamäti zo sféry toho čím sa zaoberá rozum (filozofia), Hegel z nich urobil predmet filozofickej (racionálnej) reflexie. Logos (zákonitosť, pravidlo) je podľa neho „inkarnovaný“ nielen v prírode, dejinách, ale i v spoločnosti. V tomto kontexte vyslovuje jednu zo svojich kľúčových téz: „Všetko je rozumné“. Aj spoločnosť je teda podľa Hegla usporiadaná podľa určitého rozumného plánu a úlohou (sociálnej) filozofie je tento jej plán z jej osnovy abstrahovať a vyjadriť v pojmovej rovine. **Z tohto pohľadu sa spoločnosť môže stať predmetom filozofického záujmu až vtedy, ak sa za premenlivosťou spoločenského diania a konaníí individuí v rámci spoločnosti podarí odhaliť pravidlo alebo určitý invariant.** Náznak takéhoto exaktnejšieho chápania spoločnosti možno identifikovať už v antike. Podľa sofistov nie je spoločnosť len hrou rôzne orientovaných síl (individuálnych

záujmov a rôzne nasmerovaných spoločenských pohybov), ale podlieha aj určitým univerzálnym pravidlám. Tie však nevyplývajú z vnútornej povahy spoločnosti, ale sú do nej, v podobe zákonov, vnášané ľuďmi (zákonodarcami).¹ Až oveľa neskôr sa k slovu dostala indícia, že i samotná spoločnosť (spoločnosť ako taká) je nadaná určitou logicitou a začínajú sa hľadať princípy, ktoré garantujú sociálny poriadok. Uvedená požiadavka bola záväzná i pre vedecký prístup. Niečo sa teda pre filozofiu i vedu stalo filozoficky a vedecky relevantným, ak sa v určitej oblasti, ktorá sa stala predmetom ich bádania, podarilo nájsť pravidlo (určitý všeobecný, opakujúci sa vzťah). Hegel filozofiu definoval ako „dobu vyjadrenú v myšlienke“. Sociálnu filozofiu by sme mohli analogicky vymedziť ako „spoločnosť vyjadrenú v myšlienke“, t. j. ako pokus o teoretickú (pojmovú) reflexiu sociálnej reality. Ide totiž o to, že dlho prevládal názor, že podobne ako sféra dejinnosti, ani spoločnosť nie je reprezentantom všeobecná, t. j. nie je prístupná rozumovému skúmaniu, a preto stojí i mimo záujem filozofie, nakoľko ide o sféru náhodného, jedinečného, neopakovateľného. Dnes to už nie je pre filozofiu ani vedu signifikantné, keďže k exaktným poznatkom o spoločnosti sa možno dopracovať napríklad s pomocou fenomenologickej metódy.

2. Vo filozofii tohto obdobia dominoval prístup ku skutočnosti z pozície sub specie aeternitatis (z hľadiska večnosti). Úlohou filozofie bolo poznávať to, čo je večné, nemenné. Filozofia hľadala pravú skutočnosť mimo pohybu, vývoja a času. Nezaoberala sa napríklad osobitosťami historických, kultúrne podmienených podôb spoločnosti, ale na spoločnosť nazerá v určitej transhistorickej a transkultúrnej perspektíve. Tieto jej kultúrohistorické varianty vníma len ako variácie na tú istú tému. Cieľom uvedeného úsilia má byť vytvorenie filozofického konceptu „spoločnosti bez prívlastkov“. Záujem uvedeného variantu sociálnej filozofie sa preto orientuje na hľadanie najvšeobecnejších charakteristík a atribútov spoločnosti, ktorými sa bez rozdielu vyznačujú všetky typy ľudských spoločností, bez ohľadu na podmienky miesta a času, v ktorých sa tieto spoločenské formy v ľudských dejinách vyskytovali alebo vyskytujú. Autori náležiaci k tejto bádateľskej orientácii za úlohu sociálnej filozofie pokladajú hľadanie invariantov v premenlivosti sociálneho života. Sociálna filozofia sa má z tohto pohľadu zaoberať nasledujúcimi otázkami: Čo robí spoločnosť spoločnosťou? Aké sú predpoklady jej vzniku, teda čo všetko muselo byť splnené, aby nastal fakt spoločnosti? Aké sú jej elementárne znaky, pri neprítomnosti ktorých spoločnosť prestáva byť spoločnosťou? Aké znaky musí mať dané zoskupenie indivíduí, aby sme ho mohli nazvať spoločnosťou? Čo odlišuje ľudskú spoločnosť od obdobných zoskupení sociálne žijúceho hmyzu a zvierat?

Z uvedeného hľadiska sa za spoločnosť pokladá každý sociálny útvar, resp. sociálna jednotka, ktoré sú schopné autonómnej existencie. Úlohou sociálnej filozofie potom je identifikovať určité univerzálne platné princípy a mechanizmy, ktoré udržujú spoločnosť v trvaní a zabezpečujú jej reprodukciu v historickom čase.

Tým sa z uvedeného pohľadu filozofická reflexia spoločnosti líši od prístupu vied zaoberajúcimi sa spoločnosťou, ktoré spoločnosť skúmajú na nižších stupňoch abstrakcie. Okrem iného to znamená aj to, že skúmajú vždy určitý konkrétny typ spoločnosti. Príslušnosť určitej spoločnosti k určitému typu spoločnosti býva zväčša vyjadrená prívlastkom, ktorým ten-ktorý kultúrohistorický variant spoločnosti opatrujú. Sociálna a kultúrna antropológia sa napríklad zaoberajú archaickou a tradičnou spoločnosťou, sociológia sa podľa sociológa Antonyho Giddensa zaoberá modernou spoločnosťou a jej následnými vývojovými formami (tie bývajú tak isto označované rôznymi prívlastkami – postindustriálna, vzdelanostná, informačná, riziková atď. spoločnosť).

¹ Sofisti tiež ako prví reflektovali odlišnosť povahy ľudského sveta a prírody, a v rámci uvedenej diferencie aj odlišnosť medzi prírodným a konvencionálnym poriadkom.

Dnes je filozofia poučená v tom, že ani pri skúmaní spoločnosti nemožno abstrahovať od okolností miesta a času, a že aj na jej pôde začína, napríklad už nástupom filozofie života, rehabilitovaná pozícia sub specie temporalis (z hľadiska času).

3. Filozofia akcentuje aj hodnotiace hľadiská. Rieši teda nielen otázku faktov, ale i hodnôt. Filozofia nie je len láskou k múdrosti, ale aj láskou k pravde, kráse, dobru či spravodlivosti, t. j. k hodnotám. Veda sa naopak vždy snažila od uvedeného hodnotového aspektu abstrahovať, keďže ho vnímala ako prvok subjektivismu, erodujúceho nárok vedeckého poznania na objektivitu.

4. V niektorých svojich variantoch si filozofia tiež všíma limity vedeckého poznania vo vzťahu k skúmaniu spoločnosti a zameriava sa len na tematizáciu tých jej oblastí, ktoré z rôznych dôvodov zostávajú v danú chvíľu mimo záujmového poľa vedy alebo presahujú jej aktuálne možnosti. Do svojej agendy presúva potom tie témy a problémy, ktoré veda nedokázala prostredníctvom svojho pojmového a metodologického inštrumentária do svojho vlastného korpusu doteraz afirmovať.

K vymedzeniu predmetu sociálnej filozofie sa zvykne pristupovať viacerými spôsobmi:

Historicky – Sociálna filozofia sa často prezentuje ako dejiny sociálno-filozofického myslenia. Veľmi často je sociálna filozofia vo filozofii uchopovaná prostredníctvom dejín sociálno-filozofického myslenia. V tomto prípade sa v dejinách filozofie identifikujú myslitelia, ktorí danú tému alebo problematiku otvorili buď ako prví alebo ju nastolili určitým inovatívnym spôsobom.

Postupuje sa tu dvojakým spôsobom:

Jedna možnosť je vytypovať najreprezentatívnejšie diela uvedených autorov a sústrediť pozornosť na interpretáciu sociálnej filozofie, pričom výklad týchto kľúčových diel zvyčajne sleduje ich pôvodnú výkladovú líniu - medzi takéto najviac exponované diela patrí Platónova *Politea* (Ústava), Aristotelova *Politika* (ktoré sú zároveň považované za zakladateľské diela sociálnej filozofie), Machiavelliho *Vladár*, Hobbesove dielo *Leviathan* či Rousseauove práce *O spoločenskej zmluve* a *Rozprava o pôvode a základoch nerovnosti medzi ľuďmi*.

Druhá možnosť je v rámci sociálnej filozofie vypreparovať názory jednotlivých filozofov na spoločnosť z ich jednotlivých diel (najmä v prípadoch, ak sa ich dielo tematicky dotýkalo aj iných oblastí a tém) a zoradiť ich chronologicky tak, ako boli svojimi autormi alebo svojimi dobovými a kultúrnymi predpokladmi generované a postupne uvádzané do obehu. Táto chronologická niť končí zvyčajne v časovom bode, v ktorom dochádza k emancipovaniu jednotlivých vied o spoločnosti (predovšetkým sociológie). Iní nechávajú ich časový horizont otvorený, do sociálnej filozofie však zaraďujú už len tie sociálno-politické koncepty, ktoré vedecké tematizácie (teoretické reflexie) spoločnosti prekračujú stupňom svojej všeobecnosti, poprípade tie, v ktorých dominujú hodnotiace hľadiská. Nárok sociálnej filozofie na existenciu sa po emancipovaní vied o spoločnosti niekedy zdôvodňuje tiež tým, že v týchto nových podmienkach môže filozofia obstať len tým, že sa dá do ich služieb, napr. ako filozofia sociológie, filozofické otázky politiky, politológie a pod. Tu sa jej úloha vidí najmä v odstraňovaní chýb vo vedeckom usudzovaní, ktoré majú svoj pôvod v neadekvátnej metodológii, chybnom používaní jazyka a pod.

Ak sa aj naďalej na pôde filozofie tvrdí, že doménou filozofie je sféra všeobecná, aby sa jej prístup odlišil od vedy, ktorá sa tak isto orientuje na formuláciu princípov a zákonov platných pre určitú širšiu oblasť reality, myslí sa ňou najširšia možná rovina všeobecnosti a najvyšší stupeň abstrakcie.

Problémovo – ako súpis, predstavenie určitých konceptuálnych problémov profilujúcich danú problematiku. V rámci sociálnej filozofie k takýmto problémom radíme napr. problém sociálneho poriadku, kde figuruje ako tzv. Hobbsov problém, problém hybných síl zmien a vývinu spoločnosti, ale kde je uvedená aj otázka známa ako Weberov² problém, problém sociálneho konania (Weber) a pod.

„Hobbsov problém“, resp. Hobbsova otázka: Ako je možné, že spoločnosť je viac poriadkom ako chaosom? Ako je možné, že napriek tomu, že každý z nás sleduje svoje vlastné individuálne ciele, je tu fakt spoločnosti? Ako je možné, že aj keď je človek človeku „vlkom“ (homo homini lupus), preda len medzi ľuďmi nakoniec prevládne moment kooperácie, výsledkom ktorého je ľudská spoločnosť? Tak isto aj otázka, či rozhodujúce faktory spoločenských zmien a spoločenského vývoja ležia v materiálnych alebo duchovných pomeroch danej spoločnosti, patrí v sociálnej filozofii ku kľúčovým. Býva tu formulovaná ako tzv. **Weberov problém**.

Sociálna filozofia sa chápe ako "**filozofia súčasnosti**", t. j. ako snaha porozumieť súčasnému sociálnemu daniu a vystihnúť kvintesenciu aktuálne žitej doby a súčasného stavu spoločnosti. Vychádza sa tu z predpokladu, že veda nie je (na rozdiel od filozofie) sebareflexívna. Z uvedeného dôvodu nemôže k svojej vlastnej dobe zaujať excentrické stanovisko, ktoré by jej umožnilo nazerať danú dobu z odstupu. Reflexívne možno pristupovať až k dobe, ktorá uplynula. Filozofia však disponuje metodologickými prostriedkami, ktoré jej takýto emický (vnútorný) opis vlastnej doby umožňujú (máme na mysli hermeneutickú a fenomenologickú metódu). Na druhej strane treba poznamenať aj to, že veda si tieto, pôvodne na pôde filozofie vy kultivované metodologické postupy osvojila a dokáže s nimi veľmi efektívne narábať, a to aj vo vzťahu k uchopeniu kvintesencie aktuálnej doby a spoločnosti.

Problematika delegovaná do kompetencie sociálnej filozofie sa zvykne artikulovať aj prizmou kľúčových filozofických disciplín:

1.) **Ontológia** - z tohto hľadiska môžeme hovoriť o rôznych typoch ontológii spoločnosti. Ontológia si tradične kladie otázky z čoho niečo (svet, spoločnosť) vzniklo, či možno rozmanitosť sveta alebo spoločenských foriem zredukovať na jeden spoločný menovateľ, z čoho sa svet (spoločnosť) skladá – čo je jeho stavebnou jednotkou, čo drží svet (spoločnosť) pokope, čo garantuje svetový alebo spoločenský poriadok, či tieto princípy možno zredukovať na jeden prvopočiatkový princíp a ak áno, akej povahy je tento princíp a tiež otázkami, či je svet (spoločnosť) zákonitý, či sa vyvíjajú alebo sú vo svojej podstate nemenné (a ich prípadné zmeny sú len variáciami na tú istú tému). K tradičným ontologickým otázkam relativizovaných na oblasť spoločnosti je otázka pýtajúca sa na vzájomný vzťah individua a sociálneho celku, známy ako dilema holizmu a individualizmu. Východiskovou sa tu stáva otázka, či je spoločnosť taká, akí sú ľudia, ktorí ju tvoria. Inak povedané, či je celok len jednoduchou sumou častí z ktorých pozostáva, alebo je to opačne, teda či spoločnosť ako celok predstavuje nejakú novú kvalitu, ktorá vtlača svoje špecifiká aj svojim subzložkám (individuiám). Táto dilema môže mať aj podobu otázky, či spoločnosť predstavuje optimálny priestor pre uskutočnenie ľudských možností alebo ich potláča. To znamená, či prispôsobenie

² Podľa nemeckého sociológa a sociálneho filozofa Maxa Webera.

sa spoločenským normám a inštitúciám vedie k sebauskutočňovaniu človeka alebo k odcudzeniu. Od riešenia uvedenej otázky sa potom odvíjajú aj niektoré sociálno-politické koncepty, ktoré ako privilegovanú perspektívu vnímania spoločnosti akcentujú buď hľadisko individua alebo hľadisko spoločnosti (určitej kolektivity). Zástancom individualizmu, ktorý je identifikovaný predovšetkým s liberalizmom, napr. oponujú predstavitelia komunitarizmu, ktorí ako komplementárny doplnok k individuálnym právam, cieľom, záujmom či hodnotám kladú spoločenské hodnoty, celospoločenské ciele a celospoločenský záujem. Uvedené rozdielne stanoviská liberalizmu a komunitarizmu sa manifestujú aj v rozdielnom prístupe k problematike sociálnej spravodlivosti.

Uvedená problematika sa premieta aj do chápania štátu a legitimizácie šírky jeho kompetencií, resp. funkcií. Koncept **minimálneho štátu** vychádza zo stanoviska individualizmu a štátu prisudzuje len tie funkcie, ktoré sa dajú priamo derivovať z vôľi individuí, ktoré reprezentuje. Štát je z tohto pohľadu len nástrojom k dosiahnutiu individuálnych cieľov, resp. k dosiahnutiu cieľov, ktoré sú dosiahnuteľné, resp. výhodnejšie dosiahnuteľné skôr kolektívne ako činnosťou individuálnych aktérov. Štát je legitímny v tej miere, v ktorej každá jeho inštitúcia a zákon môžu byť redukované na empiricky špecifikovateľnú vôľu jednotlivcov. Žiadny iný postup ako táto redukcia na individuálnu vôľu nemôže byť zdrojom legitímnosti (Bělohradský, 1982). Naproti tomu **maximálny štát** sleduje vyššie ciele ako sú ciele individuálne. Ciele štátu nie sú redukovateľné na individuálnu vôľu.

2.) **Gnozeológia** - z tohto hľadiska môžeme hovoriť o rôznych poznávacích stratégiách uplatňovaných pri poznávaní sociálnej skutočnosti a do uvedeného okruhu patria aj všetky pokusy o vytvorenie všeobecnej metodológie sociálnych vied. Väčšina z nich vychádza z predpokladu, že spoločnosť je veľmi špecifickou oblasťou reality, ktorá si vyžaduje aj sebe adekvátne špecifické epistemologické prístupy, neredukovateľné na metodológiu, ktorá sa tradične uplatňuje pri skúmaní prírody a prírodných súcién. Filozofiou ponúkané pojmové a metodologické inštrumentárium uplatniteľné pri skúmaní spoločnosti je tiež pomerne diferencované a jeho podoba sa odvíja od príslušnosti jej autora k tomu či onomu filozofickému smeru. Dôležitým aspektom sociálneho myslenia je tiež to, že nie je len reflektujúcim, ale i projektujúcim. Ako uvádza Emil Višňovský: „*Ciele a funkcie filozofie však nie sú len epistemologicko-explanačné. Práve tak sú aj normatívno-preskriptívne a kritické.*“ (In Buraj a kol., 1993, s. 25) Sociálna filozofia sa v mnohých prípadoch neorientuje na budovanie svojej vlastnej poznatkovej bázy a vytváranie vlastných teoretických konceptov spoločnosti, ale svoj záber zužuje len na interpretáciu, resp. kritiku určitých výkonov a výstupov sociálnych vied. Svoju kritiku zameriava najmä na tie sociálno-vedné koncepty, ktoré majú určité sporné ľudsko-právne, prípadne svetonázorové dôsledky. Pri sociálnom poznaní treba rátať aj s tým, že medzi ním a sociálnou realitou existuje určitá spätná väzba. To znamená, že treba počítat' so spätným vplyvom interpretácií sociálnej skutočnosti na sociálne konanie a v konečnom dôsledku aj na sociálnu realitu, od reflexie ktorej sa pôvodne odvíjalo. Ako v uvedenej súvislosti poznamenáva Carl Popper: Budúcnosť nemožno predpovedať, „pretože nevieme, ako naše vedenie budúcnosť ovplyvní.“ (Vid' tiež Giddensov pojem „reflexívnosti“.)

3.) **Axiológia** - z tohto hľadiska môžeme hovoriť o sociálnych hodnotách a ideáloch, sociálnej spravodlivosti, rovnosti či slobode. Sociálna filozofia sociálnu skutočnosť len netematizuje, neanalyzuje, ale ju aj hodnotí. Tak, ako filozofia nie je len láskou k múdrosti, teda k tomu, čo svet vysvetľuje a umožňuje mu rozumieť, ale aj láskou k hodnotám (dobru, krásu, spravodlivosti a pod.), teda k tomu, čo mu udeľuje zmysel, bude mať aj sociálna filozofia výrazný axiologický rozmer. **Sociálna filozofia, na rozdiel od sociálnych vied, obsahuje v sebe nielen poznanie, ale aj hodnotenie sociálnej skutočnosti.** Nezameriava sa len na

uchopenie spoločnosti v jej fakticite a aktualite, ale generuje aj axiologicky fundované projekty jej pretvárania alebo projekcie jej ideálnych cieľových podôb.

Jednou z nosných tém sociálnej filozofie sú aj sociálne hodnoty, spomedzi ktorých sú najviac pertraktované mier, prosperita, sloboda, sociálna rovnosť. Určitá špecifická konštelácia slobody a sociálnej rovnosti tvorí základ ďalšej cnosti, ktorou je sociálna spravodlivosť. Dá sa dokonca povedať, že sled sporov o politické a morálne modely spravodlivej spoločnosti sú jedným z najvýraznejších leitmotívov dejín sociálnej filozofie.

Sociálna spravodlivosť úzko súvisí s otázkou rovnosti. Alexis de Tocqueville vnímal v dejinách ľudstva presadzovanú tendenciu k rovnosti ako hlavný trend civilizačného rozvoja. Táto tendencia však nesie so sebou aj určité riziká. Namiesto je najmä obava, aby rovnosť nedospela k rovnakosti. Alexis de Tocqueville túto obavu vyjadril nasledovnými slovami: *„Existuje tu ľudská a oprávnená túžba po rovnosti, ktorá motivuje ľudí k tomu, aby si všetci priali byť mocní a ctení. Táto vášeň má tendenciu povyšovať malých medzi veľkých; ale tiež existuje v ľudskom srdci opačná túžba po rovnosti, ktorá vedie slabých k pokusu znížiť mocných na svoju úroveň, a tak vedie ľudí k tomu, aby dávali prednosť rovnosti v otroctve pred nerovnosťou v slobode.“* Jedným zo základných problémov spätých s otázkou sociálnej spravodlivosti je určenie podmienok, kedy je rovnosť nespravodlivá a kedy je legitímna, resp. otázka, ako zosúladiť rovnosť so slobodou, keďže obe z uvedených sociálnych hodnôt sú v určitom rozpore.³ Sloboda je vzťahovaná primárne k jednotlivcovi, rovnosť vyjadruje vzťah jednotlivca k ostatným členom daného ľudského spoločenstva. Sloboda sa veľmi často dostáva do rozporu s intervenciami štátu, zatiaľ čo rovnosť nemôže byť bez nich dosiahnutá. Otázkou tiež je, či a za akých okolností je možné (a spravodlivé) uvedené sociálnoekonomické nerovnosti vyrovnávať, napr. cez prerozdelenie sociálnych statkov prostredníctvom štátnych inštitúcií, poprípade otázka za akých podmienok možno sociálnoekonomické nerovnosti vnímať ako legitímne, a teda aj spoločensky akceptovateľné.

Sociálna spravodlivosť je našou témou aj preto, že veľmi úzko súvisí s demokraciou. Demokracia sa najčastejšie vymedzuje ako forma riadenia spoločnosti, ktorá v sebe spája čo najväčšiu slobodu a rovnosť pre svojich občanov. Demokracia je osnovaná na oboch uvedených princípoch – princípe slobody a princípe rovnosti, ktoré sú zároveň jej najvyššími hodnotami a ideálmi jej aspirácií. Demokraticky riadená spoločnosť sa snaží pre svojich občanov získať čo najviac z oboch. Problém je však v tom, že oba princípy sa navzájom vylučujú (prinajmenšom sa vzájomne limitujú). V politickej oblasti sa to prejavuje opozíciou pravice, ktorá sa stotožňuje so slobodou, a preferenciami ľavice, ktorá inklinuje zase k rovnoprávnosti.

Praktické úlohy využiteľné na vyučovacej hodine

Úloha č. 1

Vyzvite žiakov, aby si vybavili a následne analyzovali situáciu, ktorú komentovali rozhorčenými slovami: „To je nespravodlivé!“ (tieto slová bežný občan vyslovuje pomerne často)

Pokúste sa spolu so žiakmi vytvoriť typológiu vysvetlení ich rozhorčenia, resp. faktorov evokujúcich uvedený pocit nespravodlivosti.

³ Napríklad podľa Johna Rawlsa je nerovnosť akceptovateľná (spravodlivá) len v sociálnej a ekonomickej oblasti. V oblasti základných politických a občianskych práv je podľa neho nerovnosť neprípustná (nespravodlivá).

Zrejme pôjde o nasledujúce situácie:

1. Žiaci zrejme nebudú ako nelegitímny (nespravodlivý) posudzovať každý evidovaný prípad sociálno-ekonomických nerovností, ale rozhorčí ich to, ak niekto nadobudol svoj majetok nelegitímnym spôsobom (krádežou, korupciou, čiernou ekonomikou a pod.). Ak niekto nadobudol majetok svojou prácou, usilovnosťou či invenčnosťou, výhrou v lotérii a pod., zrejme by nikto voči takto utvoreným sociálno-ekonomickým nerovnostiam nenamietal za podmienky, že sú v danej spoločnosti vytvorené rovnaké podmienky pre to, aby mal každý jej člen rovnaké šance na zmenu svojho spoločenského postavenia (rovnosť príležitostí).
2. Ak bol niekto ukrátený o svoje práva, t. j. ak nebola dodržaná požiadavka občianskej rovnosti, čo znamená ak bol niekto (ženy, minority, sociálne slabší či zdravotne znevýhodnení) voči zvyšku spoločnosti diskriminovaný.
3. Keď sa vzniknuté sociálno-ekonomické nerovnosti vyrovnávali nespravodlivým spôsobom. To znamená, ak niekto, kto sa snažil a bol príčinlivý, bol ukrátený o časť výnosu svojej práce, ktorý bol, napríklad formou daní, prerozdelený aj medzi tých, ktorí síce mali rovnakú príležitosť a rovnaké možnosti prísť k príjmu či majetku, avšak pre svoju lenivosť alebo vypočítavosť sa sami o nič nepričinili.

Úloha č. 2

Úloha je smerovaná k čiastkovej téme individualizmus verzus holizmus a k sociálno-politickým konceptom minimálneho a maximálneho štátu.

Úloha: Zostavte katalóg kompetencií, funkcií a činností týkajúcich sa spoločenského prospechu:

- ktoré by ste prenechali štátu (s odôvodnením, že by to dokázal urobiť lepšie ako individuálni aktéri),
- ktoré presahujú možnosti indivíduí, a preto musia byť delegované na štát a jeho inštitúcie,
- ktoré sa dosahujú efektívnejšie kolektívne (v spolupráci s inými členmi spoločnosti),
- ktoré by podľa vás lepšie zvládli indivíduá vo svojej vlastnej réžii,
- o ktoré nemajú záujem indivíduá (napríklad preto, pretože pre nich neprinášajú zisk alebo im neposkytujú žiadne výhody), a preto ich prenechávajú štátu.

Pri otvorení uvedeného problému by mal tiež učiteľ/učiteľka svojich žiakov priviesť k poznaniu, že štát a občianska spoločnosť nemusia byť nutne len v antagonistickom postavení - kde občianska spoločnosť môže rásť len za cenu minimalizácie štátu alebo naopak, kde rast štátu zužuje priestor pre občiansku spoločnosť.

Použitá literatúra

BĚLOHRADSKÝ, V. 1982. *Krize eschatologie neosobnosti*. Londýn: edičná rada časopisu ROZMLUVY. ISBN 0-946352-00-3.

BURAJ, I. a kol. 1993. *Sociálna filozofia. Vybrané kapitoly a texty*. Bratislava: Univerzita Komenského. ISBN 80-223-0591-X.